

PREPARE
PACIFIC

Tonga

KO E HUUHU
MALU'I COVID-19
MA'AE
KOMIUNITI TONGA

KO E HA 'A E COVID-19
Updated 25th June, 2021

KO E HA 'A E COVID-19

Updated 25th June, 2021

- Ko e COVID–19 ko ha fa’ahinga vailasi toki ‘asi fo’ou mai pea ‘e lava ke mafola ‘o puke lahi ai e kakaí.
- Ko e taha pē ia e fāmili vailasi (coronaviruses) lahi ‘oku nau fakatupu e ‘ū mahaki kehekehe hangē ko e fofonu mo e fulū(flu).
- ‘Oku te’eki ke tau fakapapau’i pe ko e ha’u ‘a e vailasí mei fē, ka ‘oku tau ‘ilo na’e fuofua ‘asi mo lipooti ia ‘i Tisema 2019 ‘i Wuhan, China.
- Ko e COVID–19 ko hono ui fakanounou ia ‘o e mahaki coronavirus disease 2019.

Last updated: 25th June, 2021

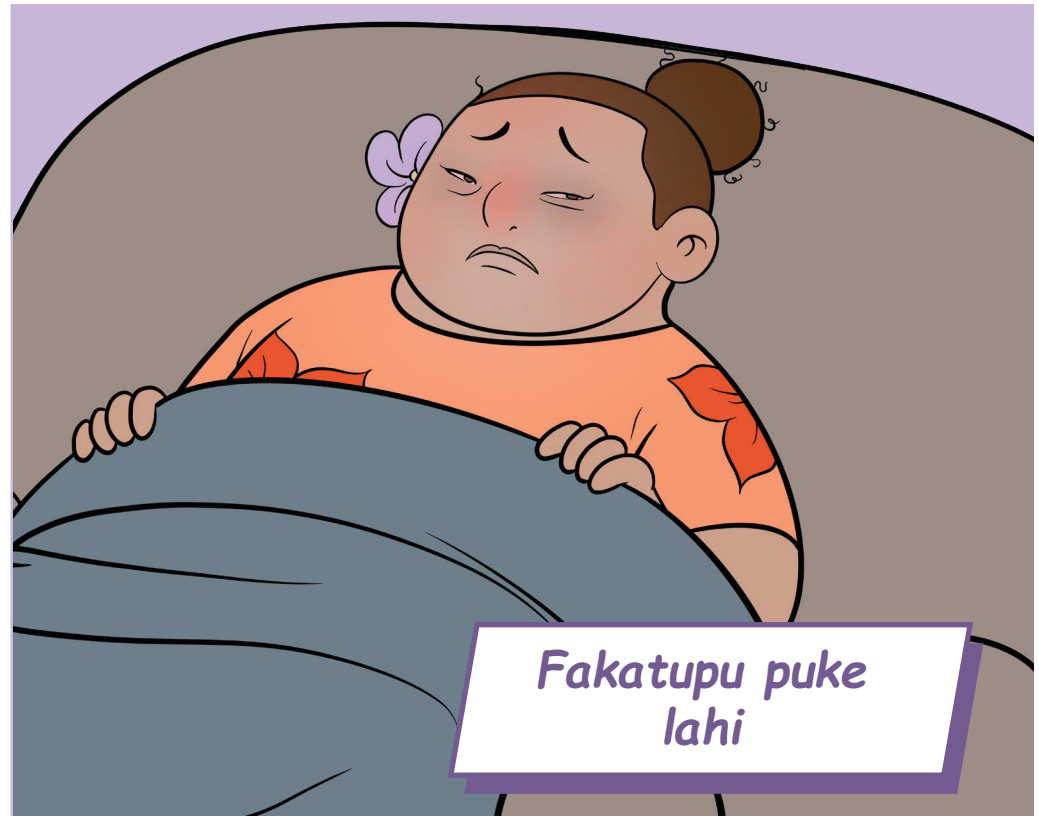
FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E HA 'A E COVID-19

Fa'ahinga vailasi
toki 'asi fo'ou

Fakatupu puke
lahi

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

PREPARE
PACIFIC

- Koe'uhi ko e fo'ou 'a e vailasi ni, 'oku mau kei ako mo fekumi pe ki ai.
- Ka 'i he toko 176 miliona tupu kuo nau 'osi puke 'i māmani kotoa, 'oku mahino mai ki a kitautolu 'a 'e ne fakatu'utāmaki koe'uhi:
- Kuo laka hake he kakai 'e toko 3 miliona 'i māmani kotoa kuo nau mate ko e fakatupu 'e he vailasi ni
- Ko e faingata'a'ia lahi taha 'i he vailasi ni 'a kinautolu 'oku 'i ai honau alangamahaki tauhi hangē ko e: suka, mahaki mafu, mahaki hela, kanisā, mahaki'ia e ma'ama'ā, kofuuā pe ko e 'até.
- Ko 'etau kau toulekeleka 'oku faingofua taha ke nau puke lahi ka ma'u kinautolu 'e he COVID-19.

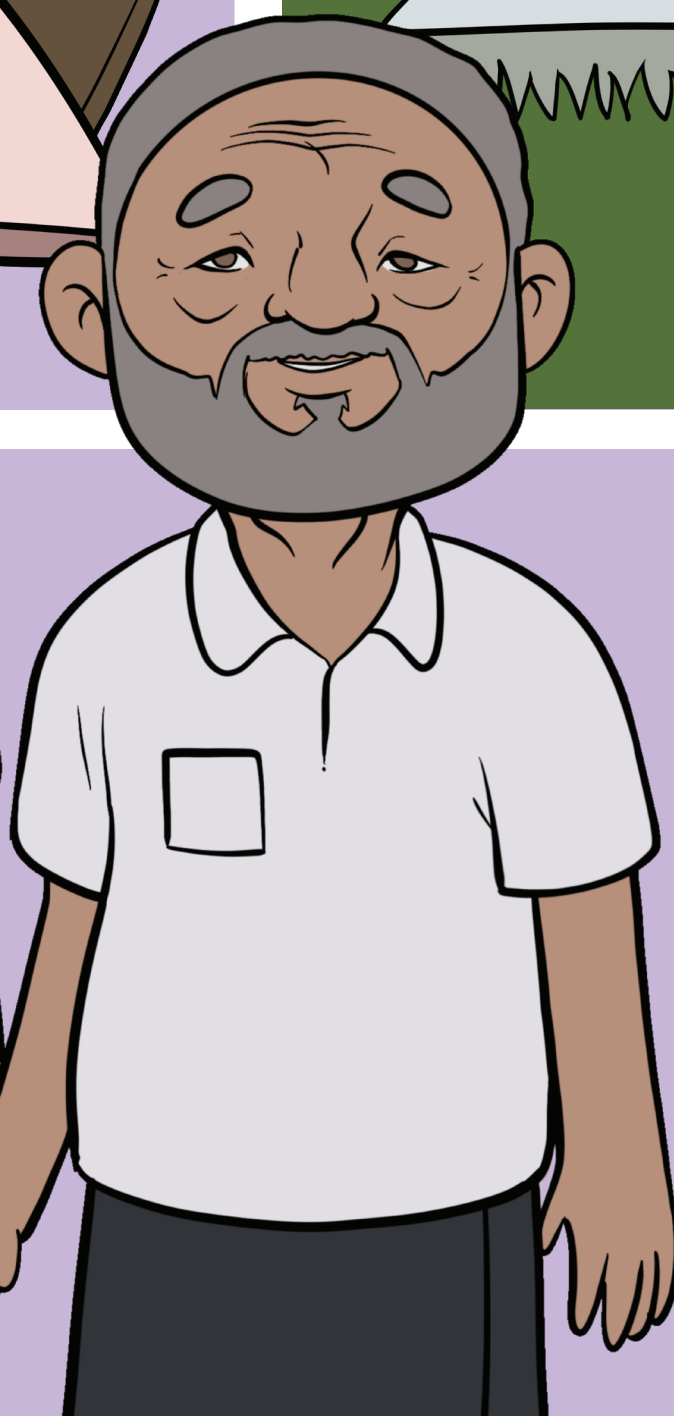
Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E 'UHINGA 'OKU FAKATU'UTĀMAKI AI 'A E COVID-19

toko 176 miliona tupu
kuo nau 'osi puke

COVID-19
DEATH

Toko 3 miliona o'sa
mate

Faingata'a'ia
lahi ange kau
taulekeleka

PREPARE
PACIFIC

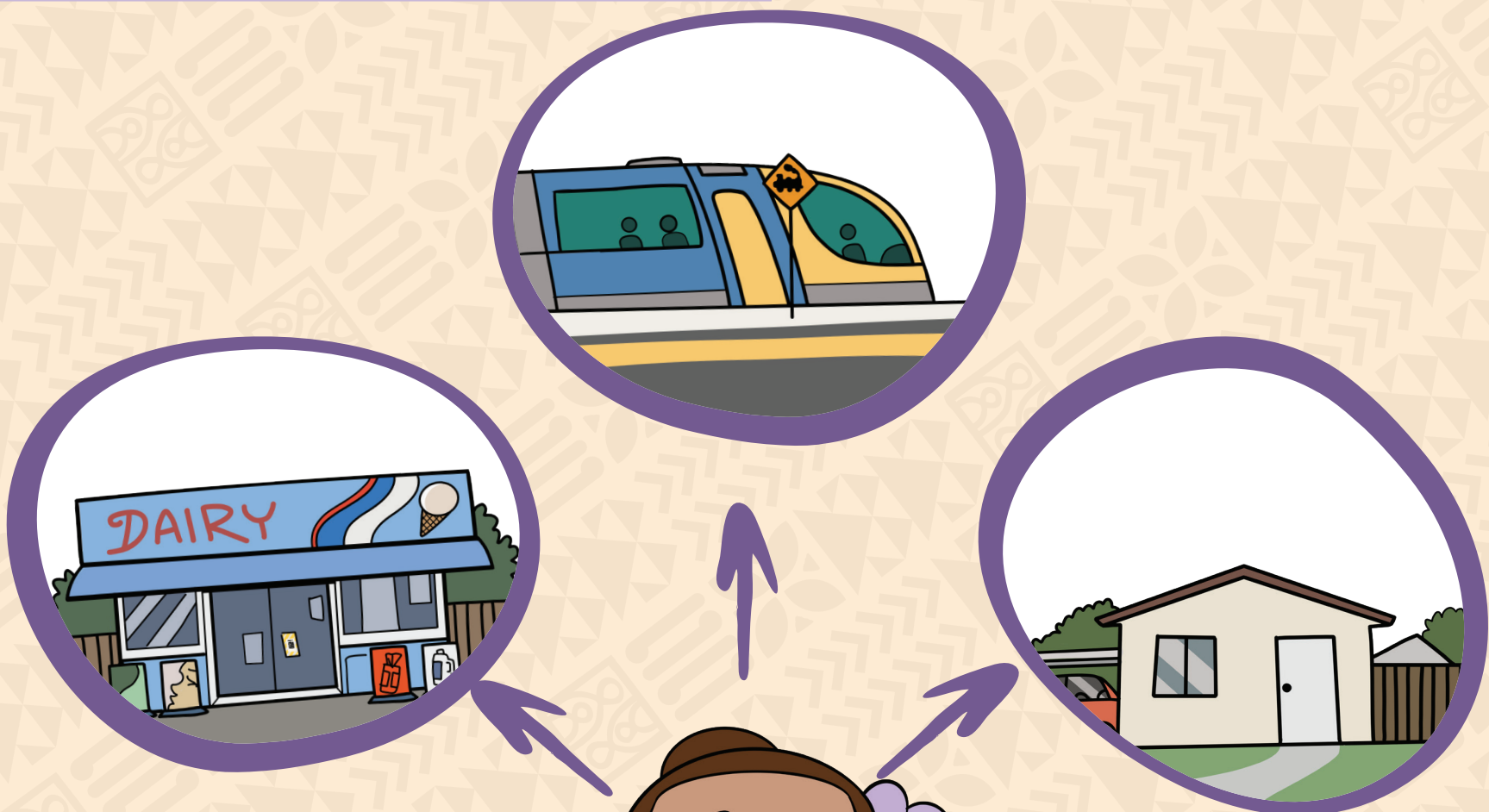
- Ko e 'uhinga e taha 'oku mātu'aki fakatu'utāmaki ai e COVID-19 ko ho'o lava 'o fakamafola ki ha kakai kehe 'o nau pihia ai ka e 'ikai te ke 'ilo 'oku 'iate koe 'a e vailasi, pea ko 'enau pihia koe'uhi ko koe.
- Ka faifaiange kuo mafola 'a e COVID-19 'i he komiuniti 'e faingata'a 'aupito hano mapule'i koe'uhi he 'oku pipihi.
- 'E lava pe ke ma'u koe 'e he vailasi kae 'ikai 'asi ha faka'ilonga puke ia. 'Oku malava ke fakamafola 'e he tokotaha 'oku ne ma'u e vailasi, 'o a'u ki he houa 'e 48 kimu'a pea toki 'asi ha'anau faka'ilonga puke. 'Oku malava pe ke ma'u 'e he COVID-19 ha ni'ihī kae 'ikai 'asi ha ngaahi faka'ilonga 'oku ui eni ko e (asymptomatic), ka te nau kei lava pe 'o fakamafola 'a e vailasi.
- 'E toki 'ilo kimui 'oku ma'u koe 'e he vailasi ka kuo ke 'osi tufaki atu ia 'e koe ki ho kaungā ngāue, kāinga lotu, pe kaungā va'inga, ka e tautefito ki ho ngaahi 'ofa'anga 'i 'apí.
- 'Ikai ngata a' ka 'e malava ke pihia ai foki mo ha ni'ihī na'a ke ma'u me'atokoni taimi taha 'i ha fale kofi (coffee shop), pe heka fakataha 'i ha pasi, pea pehe foki mo kinautolu na'a mou 'i ha falekoloa supamaketī fakataha.

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E 'UHINGA 'OKU FAKATU'UTĀMAKI AI 'A E COVID -19

*Ka mafola 'i he
komiunitii 'e faingata'a
'aupito ke mapule'i*

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

PREPARE
PACIFIC

- 'Oku lava noa ke pihia ha taha pe i he vailasi – tangata pe fefine, ha to'u pē, pea mo ha fa'ahinga matakali pe fonua tupu'anga (ethnicity).
- Ko e kau'āfonuá 'a e matapā 'oku hū mai ai e COVID-19 ki Aotearoa New Zealand, pea ko kinautolu 'oku nau ngāue aí 'oku faingofua taha ke ma'u 'e he vailasi.
- Tokolahi hotau kāinga Pasifiki 'oku nau ngāue lainemu'a he kau'āfonua, pe 'i he ngaahi ma'u'anga tokoni pe ngāue'anga 'oku fiema'u ke lele pe ava ma'u pē (essential services) pea 'i he 'ene peheé, 'oku hoko ia ke pihia-ngofua ai hotau ngaahi fāmili Pasifikí 'i he COVID-19.
- Ko ia 'oku fu'u mahu'inga ai 'a hono faka'ai'ai hotau komiuniti Pasifikí, ke tau ako mo 'ilo lahi ange ki he faito'o huhu malu'í pea ke tau huhu foki, koe'uhi ko 'e ne pihia-ngofuá.

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E KAKAI PASIFIKI TE NAU ALA FAINGATA'A'IA ANGE

Together
protecting
Aotearoa

*Faka'ai'ai hotau
komiuniti ke tau ako
mo 'ilo lahi ange ki he
faito'o*

PREPARE
PACIFIC

- Ko hotau sinó 'oku fo'u ia mei he fanga ki'i sela mo'ui lelei (healthy cells).
- Ko e taimi 'oku ma'u ai koe 'e he vailasí 'oku hū ia ki he selá (cells), 'o fanafanau 'i he ngaahi kupu kehekehe 'o ho sino.
- 'Oku piki mate e vailasí 'i he selá mo'ui lelei (healthy cells) ka e tautefito ki he sela 'i he ma'ama'a, 'o tupu ai 'a e faingatā'ia 'i ho'o manavá.
- Ko e 'uhinga ia 'oku fu'u fakatu'utāmaki ai e vailasí ki a kinautolu 'oku 'i ai ha'a nau alangamahaki tauhi hangē ko e suka, mahaki mafu, mahaki hela, kanisá mahaki'ia e ma'ama'á, kofuuá pe ko e 'até.

Last updated: 25th June, 2021

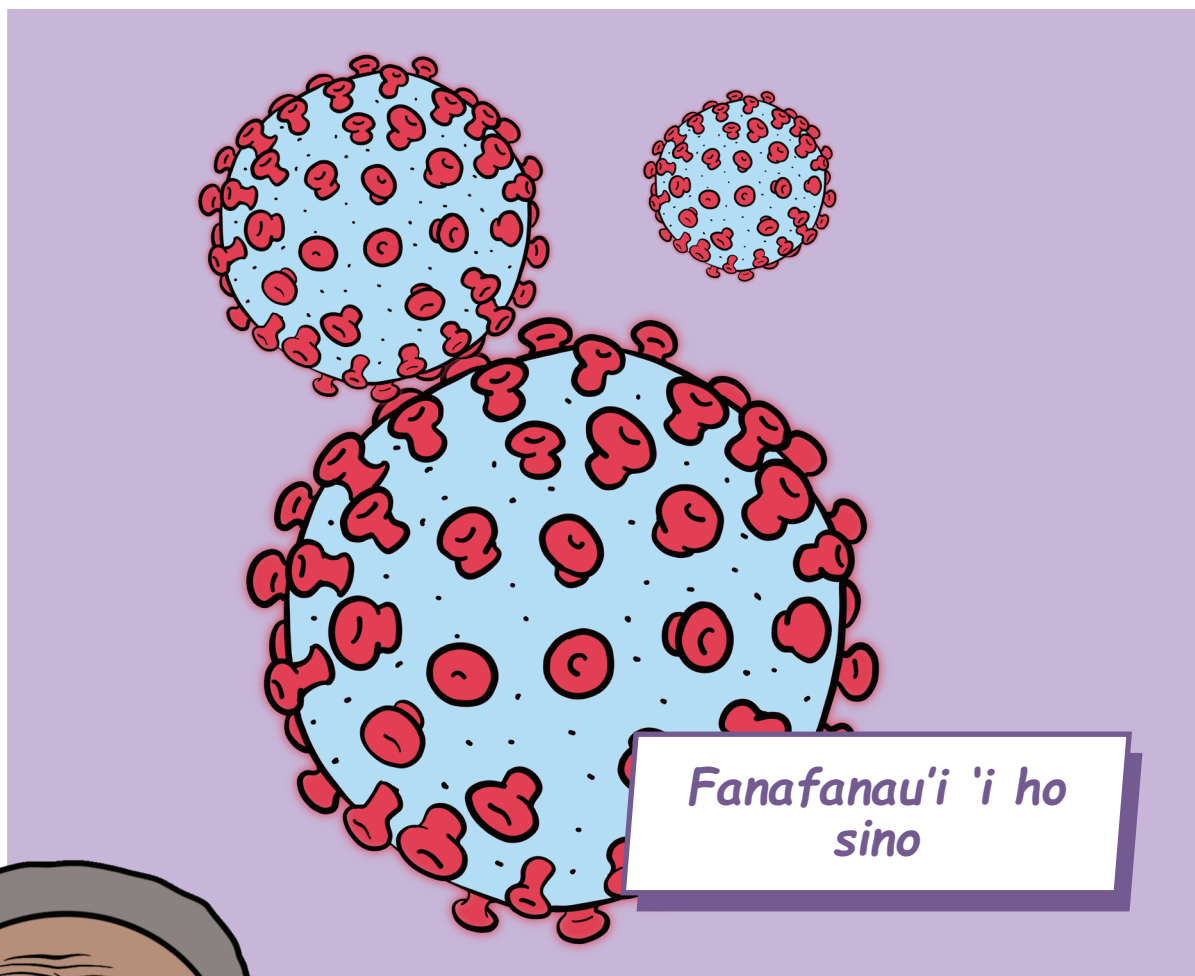
FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E COVID-19 'I HO SINO

*Piki mate e vailasí 'i he
selá mo'ui lelei*

*Fanafanau'i 'i ho
sino*

*Fu'u fakatu'utāmaki
ange ki a kinautolu
'oku 'i ai ha'a nau
alangamahaki tauhi*

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

PREPARE
PACIFIC

- Ko e COVID-19 'oku mafola ia 'i he fāvai mei ha tale, mafatua pe mānava 'a ha taha 'oku 'iate ia 'a e vailasi, pea 'oku ke ofi atu ki ai.
- Pe ko ha'o ala 'i ha fukahi me'a (surface) ne ala pe ngāue'aki 'e ha taha 'oku ma'u 'e he vailasi, pea ke toki ala ai ki hoto matá, ihú pe ngutú.

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E MFOLA 'A E COVID-19

Mafola 'i he favai mei
ha tale, mafatua pe
mānava 'a ha taha

PREPARE
PACIFIC

- **'Oku lahi e ngaahi faka'ilonga ke ke fakatokanga'i:**
 - Mofi
 - Tale
 - Mānava tamaki
 - Ongo'i hela'ia
 - Fakamokosia, tete he taimi 'e ni'ih
 - Felāngaaki e sino
 - Langa 'ulu
 - Mamahi e fo'i mongá
 - Fofonu pe hafu e ihu
 - Mole ifo e kai
 - Mole nanamu
 - Lua
 - Fakalele
- **'Oku lava foki ke puke ha taha pē he COVID-19, ka ko kinautolu ko ia 'oku matu'otu'a ange, mo e ni'ih 'oku 'i ai ha'a nau alangamahaki tauhi 'oku lava ke nau faingata'a'ia lahi ange kapau te nau puke he Covid-19.**

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

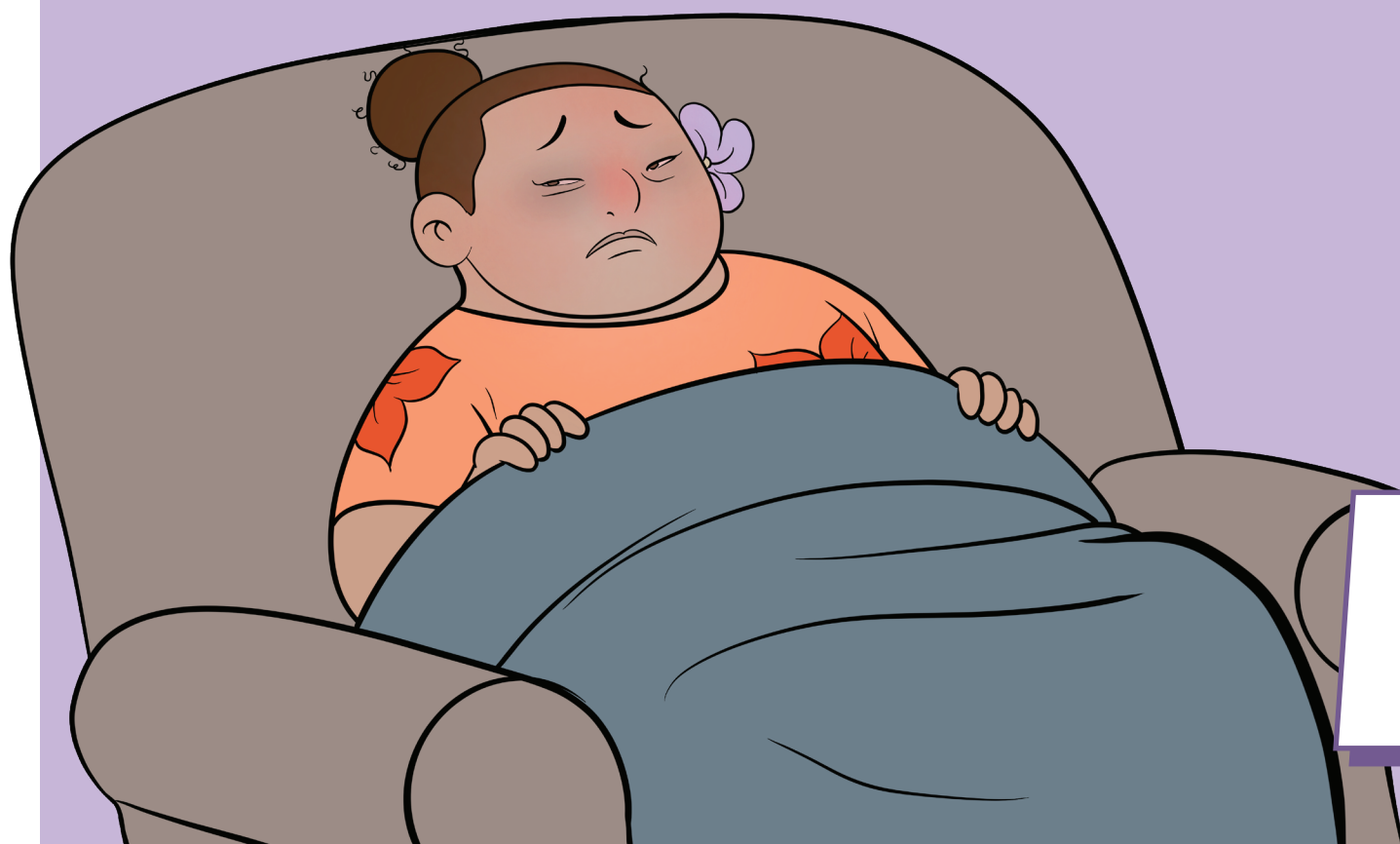

KO E NGA AHI FAKA'ILONGA

Faingata'a'ia lahi ange
kau taulekeleka

Tale

Fakamokosia, tete
he taimi 'e ni'ihī,
Felāngaaki, Langa 'ulu

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

PREPARE
PACIFIC

- Koe'uhi ko hono ngaahi faka'ilongá 'oku meimei tatau pe mo e fofonu pe ko e fulū, ko e founa pe 'e lava ke 'ilo ai 'oku ke puke he COVID-19, ko hono sivi koe.
- Kapau leva 'oku 'asi ha ngaahi faka'ilonga, pē 'oku ke puke, kātaki 'o fetu'utaki ki ho'o toketaá pe telefoni ta'etotongi ki he Healthline 'i he 0800 358 54 53 'o kole fale'i ki he me'a ke faí.
- 'Uluaki fetu'utaki ki ho'o toketā fakafāмили pe pe (GP) ke fakahoko ha'o sivi COVID-19. 'Oku ta'etotongi kapau te ke fakahā ki ai 'oku ke fiema'u ke sivi koe. Kapau 'e femo'uekina ho'o toketaá te nau fakahinohino atu ha feitu'u ke lava ai ho'o sivi.
- 'Oku 'i ai e ngaahi senitā fai'anga sivi 'e lava ke ke 'alu ki ai. 'E ma'u atu honau tu'asilá mei he uepisaiti Community Testing Centres:
- <https://covid19.govt.nz/health-and-wellbeing/covid-19/covid-19-testing/community-testing-centres/>

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

KO E SIVI

Senitā fai'anga sivi 'e
lava ke ke 'alu ki ai

PREPARE
PACIFIC

- **Manatu'i kuo pau ke ke nofo pe 'i 'api kapau 'oku ke puke.**
- **Kuopau ke ke nofo pe 'i 'api pea kapau 'e lava pea ke nofo fakamavahe'i mei he fāmili (self-isolate) kae 'oua leva kuo ma'u mai e ola ho'o sivi 'oku ke hao (negative).**
- **Kapau 'e sivi 'o ma'u 'a e vailasi 'ia koe, 'e fetu'utaki atu 'a e va'a ngāue 'a e potungāue Public Health Service 'o fakahinohino e me'a ke ke fai.**

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

NOFO 'I 'API

Manatu'i kuo pau ke ke
nofo pe 'i 'api kapau
'oku ke puke

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

PREPARE
PACIFIC

- 'E 'ikai ngofua ki he ngaahi ngāue'angá ke nau fekau ha taha 'oku 'asi 'ia kinautolu e faka'ilonga 'o e Covid-19 pe kuo fekau'i ke nofo mavahe mei he fāmili (self-isolate), ke nau foki 'o ngāue.
- Kapau 'e 'oatu ha fekau mei ha kau ma'u mafai he Potungāue Mo'uí ke ke nofo mavahe mei he fāmili 'o tali ai ke mahino 'a e ola ho'o sivi, 'oku totonu ke fakakaukau'i 'e ho'o ngāue'angá pe 'e malava ke ke ngāue pe mei 'api (pea kapau 'e lava ia, te ke kei vahe pe he founga angamaheni).

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

POAKI PUKE

Vakai pe 'e lava ke ke
ngāue mei 'api kapau 'e
fiema'u ke nofo mavahe

PREPARE
PACIFIC

- Koe'uhi ko e vailasí ni 'oku pipihi, 'e 'ikai te ke 'ilo 'e koe 'a ho'o fakamafola atu ia 'o pihia ai ha ni'ihiki kehe.
- Koe'uhi 'oku 'ikai ke 'asi vave 'a hono ngaahi faka'ilonga puke, 'oku mahu'inga ai ke tauhi ha lekooti 'a e ngaahi feitu'u na'a ke 'alu ki ai pea mo kinautolu na'a mou fe'iloaki pe feohi.
- Te ke lava 'o taunilouti (download) 'a e 'epi (COVID Tracer App) ki ho'o telefoni to'oto'o mei he uepisaiti 'a e Apple pe ko e Google App Stores, ke ne muimui'i koe.
- 'Oku tu'utu'uni ki he pisinisi mo e kautaha kotoa pē 'i New Zealand ke 'i ai 'enau kouti (code) ke ke hulu'i'aki ho'o telefoní (scan) 'i ha'o 'alu ki ai.
- 'Oku matu'aki mahu'inga ke ke hulu'i e kouti (code) he feitu'u kotoa pe 'oku ke fou atu ai 'o hangē ko e 'apiako, fale koloa, mo e supamāketi.

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

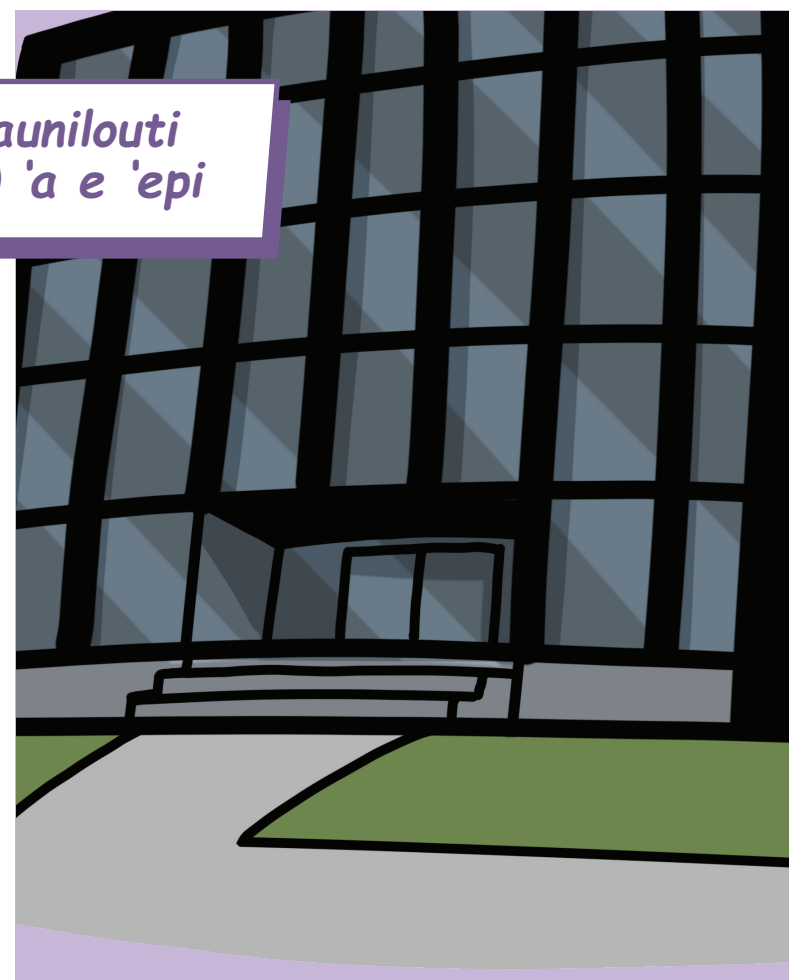

MUIMUI'I KOE 'I HO'O 'ALU HOLO

Tauhi ha lekooti 'a
e ngaahi feitu'u

Lava 'o taunilouti
(download) 'a e 'epi

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

PREPARE
PACIFIC

- **Kapau 'oku 'ikai ha'o telefoni to'oto'o (smart phone) ke taunilouti ki ai 'a e 'epi 'oku ne muimui'i koe (tracer app) pea ke ngāue'aki pē ha peni mo ha pepa ke hiki ai e ngaahi feitu'u na'a ke 'alu ki ai mo e kakai na'a mou fe'iloaki pe feohi.**
- **Manatu'i ke hiki 'a e: 'aho, taimi, feitu'u (pea kapau 'e lava) mo e kakai na'a mou fe'iloaki ai.**

Last updated: 25th June, 2021

FOR MORE INFORMATION CONTACT
HEALTHLINE 0800 358 5453
www.preparepacific.nz

MUIMUI'I KOE 'I HO'O 'ALU HOLO

*hiki ai e ngaahi feitu'u
na'a ke 'alu ki ai mo e
kakai na'a mou fe'iloaki*

PREPARE
PACIFIC

'E LAVA KE TĀNAKI ATU KI HE NGA AHI
fakamatala ni 'i ha
telefoni ki he Healthline **0800 358 5453**

Prepare Pacific website **www.preparepacific.nz**

COVID 19 vaccines website:
**[www.covid19.govt.nz/health-and-wellbeing
/covid-19-vaccines](http://www.covid19.govt.nz/health-and-wellbeing/covid-19-vaccines)**

**This Resource was developed based on
the latest information available:
Updated 25th June, 2021**

PREPARE

PACIFIC

